

Poznań, 30 czerwca 2023 r.

Prof. UAM dr hab. Danuta Konieczka-Śliwińska
Wydział Historii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Zawadzkiej
pt. *Działalność Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście
w latach 2005-2019*, Opole 2023, ss. 366,
napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Marka Masnyka

Refleksja nad tym, jak uczyć o Auschwitz i Holokauście kolejne pokolenia młodych ludzi towarzyszy od początku działaniom prowadzonym w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau, mającym na celu upamiętnienie cierpienia ofiar niemieckich obozów koncentracyjnych i obozów zagłady w czasie II wojny światowej. Poza refleksją teoretyczną, znajdującą swój wyraz w różnego rodzaju publikacjach metodycznych czy źródłowych, przybiera ona także formę praktyczną, odnoszącą się zarówno do proponowanej oferty edukacyjnej (kursów, szkoleń, studiów itp.), jak i do sposobu koordynowania całością podejmowanych działań w zakresie edukacji o Auschwitz i Holokauście. Reagując na zmiany dokonujące się w dydaktyce ogólnej i dydaktyce historii, zmiany programowe w polskiej szkole czy w odpowiedzi na postęp technologiczny, refleksja ta z natury rzeczy się zmienia i w konsekwencji dochodzi do wypracowywania nowych form edukacyjnych i zróżnicowanej oferty dydaktycznej. Powstanie Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście jest wyrazem takiego właśnie nowoczesnego dostosowania się do zmieniających się potrzeb, także w obliczu nowych wyzwań jakie przyniosą ze sobą kolejne lata. Jego utworzenie w 2005 r. wiązało się z 60. rocznicą wyzwolenia KL Auschwitz i zapoczątkowało już ponad 18-letni okres działalności Centrum, co stwarza odpowiednie warunki do podsumowań i oceny skuteczności prowadzonych działań.

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Zawadzkiej wpisuje się w pełni we wspomniany wyżej nurt refleksji nad problematyką szeroko rozumianej edukacji o Holokauście, ukazując ją z nietypowej perspektywy, bo z punktu widzenia działalności Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście, czyli instytucji realizującej tę edukację w praktyce. Podjęcie się zadania opracowania syntezy podsumowującej działalność MCEAH w latach 2005-2019 jest niewątpliwie zadaniem trudnym w przypadku tak

wielowątkowej i rozległej działalności, jaką prowadzi Centrum i w sytuacji, gdy się nie jest osobą pracującą wewnątrz, mającą dostęp nie tylko do dokumentacji, ale biorącą też udział w planowaniu i realizacji działań edukacyjnych. Jest to jednak zadanie bardzo potrzebne i użyteczne dla wielu odbiorców. Przede wszystkim pozwala udokumentować w sposób całościowy i uporządkowany różne obszary funkcjonowania MCEAH, po drugie – dostarcza tej instytucji cennej informacji zwrotnej, pozwalającej na doskonalenie swoich działań i proponowanej oferty edukacyjnej, wreszcie, po trzecie – stanowi podstawę do szerszej refleksji nad planowaniem i organizowaniem edukacji o Holokauście poprzez działalność takich instytucji jak Centrum. Wybór tematu uważam zatem za w pełni uzasadniony, również z tego względu, że do tej pory nie mieliśmy do czynienia z tak obszernym i syntetycznym opracowaniem podsumowującym pracę Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście od początku jego powstania. Liczne sprawozdania roczne i artykuły dotyczące wybranych aspektów jego działalności nie były w stanie zaprezentować nam całościowego obrazu funkcjonowania tej instytucji.

Doktorantka trafnie oceniła potrzebę uzupełnienia istniejącej w tym zakresie luki, wynikającej m.in. z „braku zainteresowania badaczy tym zagadnieniem” (s. 5) – jak pisze we wstępie swojej rozprawy doktorskiej. Wykorzystała również swój osobisty potencjał zawodowy do przeprowadzenia badań, ponieważ ukończyła studia podyplomowe organizowane przez MCEAH i brała udział w jego wielu projektach. Mogła zatem wykorzystać w badaniu doświadczenie własne i zdobyć dostęp do innych uczestników oferty edukacyjnej Centrum. Jako czynna nauczycielka historii znajduje się w grupie docelowych odbiorców tej oferty i może ocenić, na ile ona odpowiada potrzebom i oczekiwaniom współczesnej szkoły.

Międzynarodowe Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście jest instytucją działającą na terenie Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, nawiązującą do jego tradycji działań edukacyjnych: Działu Naukowo-Oświatowego Państwowego Muzeum w Oświęcimiu funkcjonującego w latach 1956-1999, a potem w latach 2000-2004 Centrum Edukacyjnego w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau. Choć jest w pełni samodzielne, to jednak w praktyce wiele projektów realizuje we współpracy z Muzeum, a obie instytucje się konstruktywnie wspierają. Trudno zatem wyraźnie oddzielić, co jest inicjatywą Centrum, a co Muzeum, dlatego głównym celem swoich badań mgr Magdalena Zawadzka słusznie uczyniła syntetyczne opracowanie działalności edukacyjnej Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, ale z wyraźnym nastawieniem na działalność MCEAH w latach 2005-2019. Z tego założenia wyprowadziła następnie trzy problemy badawcze, dotyczące określenia, (1) „jakie możliwości edukacyjne stwarza MCEAH dla uczniów, nauczycieli i edukatorów”, (2) „jaka jest

efektywność działalności MCEAH dla uczestników projektów” oraz (3) „jaki jest obecnie poziom wiedzy młodzieży szkolnej na temat Zagłady” (s. 10). Tak zarysowany plan badawczy objął zatem szerokie opracowanie historii działalności Centrum na tle głównych tendencji współczesnej edukacji na temat Holokaustu oraz wcześniejszych doświadczeń z tą edukacją związanych, a podejmowanych przez Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau. Doktorantka tę perspektywę dodatkowo wzbogaciła o badania dotyczące poziomu wiedzy uczniów na temat Zagłady oraz badania sondażowe przeprowadzone wśród pracowników MCEAH i uczestników wybranych projektów, organizowanych przez tę instytucję. Ze względu na swoje doświadczenie zawodowe, mgr Magdalena Zawadzka zastosowała w swoich badaniach także rodzaj obserwacji uczestniczącej, była bowiem jednym z uczestników różnych projektów MCEAH, odbywających się w trakcie realizacji badań. W ten sposób uzyskała nietypowe połączenie badań historycznych (prowadzonych w oparciu o zgromadzoną dokumentację i materiał źródłowy) z badaniami edukacyjnymi (prowadzonymi na podstawie wyników testu osiągnięć uczniów oraz sondażu diagnostycznego). Pozwoliło to jej spojrzeć na działalność Centrum z nowej perspektywy i wyciągnąć interesujące wnioski.

Swoje rozważania Doktorantka oparła na bogatym materiale źródłowym zgromadzonym przede wszystkim w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, licznych źródłach drukowanych (jak akty prawne, sprawozdania, broszury, foldery, teki i zeszyty edukacyjne) oraz zasobach dostępnych w internecie (m.in. komunikaty dotyczące projektów i konferencji, sprawozdania z ich realizacji, bieżące informacje o działalności Centrum, materiały dydaktyczne dla nauczycieli, poradniki metodyczne, artykuły naukowe). Cennym uzupełnieniem tej podstawy źródłowej były filmy, wywiady przeprowadzone z pracownikami MCEAH i Muzeum oraz notatki sporządzane przez mgr Magdalenę Zawadzką podczas kursów, szkoleń, objazdów naukowych i wystaw muzealnych. Odrębną grupę źródeł stanowiły także ankiety wypełnione przez pracowników Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokaucie, ankiety wypełnione przez uczniów Publicznego Liceum Ogólnokształcącego nr 3 z Oddziałami Dwujęzycznymi w Opolu, ankiety uczestników seminarium „Auschwitz – historia i symbolika” oraz ankiety uczestników Międzynarodowego Projektu „Judaizm – dzieje i kultura Żydów – Holokaust”. Jest to, w mojej ocenie, wystarczająco obszerna podstawa do przeprowadzenia analizy działalności MCEAH, interpretacji uzyskanych wyników badań i wyciągnięcia całościowych wniosków.

Temat badań został sformułowany precyzyjnie i w pełni odpowiada treściom zawartym w poszczególnych rozdziałach ocenianej rozprawy doktorskiej. Autorka we wstępie wyjaśniła, czym jest Międzynarodowe Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokaucie, kiedy powstało i na

czym polega jego misja. Wybór ram chronologicznych przeprowadzonych badań również oceniam pozytywnie, choć warto byłoby we wstępie wyjaśnić, dlaczego zamknięto je na roku 2019, a nie np. 2022, skoro obrona pracy przeprowadzana jest w 2023 r. Decyzja ta, jak rozumiem wynika z sytuacji pandemicznej, jaka miała miejsce w Polsce i na świecie w związku z pojawieniem się koronawirusa SARS-CoV-2 i znacznymi ograniczeniami w działalności takich instytucji jak MCEAH. Rok 2019 jest także ważny z punktu widzenia samej działalności Centrum, ponieważ w tym czasie zyskało ono nową siedzibę w budynku Starego Teatru, pozwalającą na realizację swojej misji na najwyższym poziomie technologicznym i logistycznym.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, które tworzą dwie powiązane ze sobą części. Pierwsza z nich (rozdziały I-III) stanowi swego rodzaju wprowadzenie do tytułowej problematyki, ponieważ omawia zagadnienia budujące tło historyczne, teoretyczne i pojęciowe dla zrozumienia okoliczności powstania i zasad funkcjonowania Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokaucie. Drugą i zasadniczą część rozprawy tworzą dwa ostatnie rozdziały omawiające działalność edukacyjną (rozdział IV) i działalność wydawniczo-wystawienniczą (rozdział V). Całość rozważań Doktorantki dopełnia wstęp, zakończenie, bibliografia, wykaz skrótów oraz obszerny aneks. Praca liczy 366 stron i przygotowana została bardzo estetycznie, z dużą dbałością o naukowy styl wypowiedzi. Warto podkreślić także świetną orientację Doktorantki w specjalistycznym słownictwie dotyczącym edukacji na temat Holokaustu, którą stosuje z dużym wyczuciem i znajomością problemu.

Przedmiot i cel swoich badań, wykorzystane źródła oraz literaturę, a także strukturę rozprawy mgr Zawadzka omówiła wyczerpująco we wstępie recenzowanej pracy. Przedstawiła tam również swoją motywację do podjęcia badań nad edukacją o Holokaucie i działalnością MCEAH, zwracając słusznie uwagę na fakt, iż dzięki udziałowi w projektach organizowanych przez Centrum mogła „porównać działalność edukacyjną i sprawdzić efektywność podejmowanych inicjatyw” (s. 5). Wyjaśniła także, jakie pobudki nią kierowały, aby nie rozpoczynać prezentacji działalności MCEAH wyłącznie od roku 2005, kiedy powstała ta instytucja, tylko sięgnąć do historii i omówić wcześniejszą aktywność Muzeum. Decyzję tę w pełni popieram, bo koncepcja działania MCEAH jest w pewnym sensie konsekwencją wcześniejszych doświadczeń i trudno byłoby ją zrozumieć bez osadzenia w tym szerokim kontekście historyczno-teoretycznym. Wstęp jest napisany bardzo syntetycznie i klarownie, dobrze sygnalizując dalszą zawartość rozprawy. Jedyne, czego mi w nim zabrakło, to bardziej pogłębionej refleksji nad koncepcją badań oraz informacji o wykorzystanych metodach i

narzędziach badawczych. To jest przecież jeden z ważnych atutów tego projektu doktorskiego, dlatego warto byłoby go wyraźnie uwypuklić.

W rozdziale I rozprawy Doktorantka przedstawia rozwój refleksji nad edukacją o Holokauście, skupiając się najpierw na wyjaśnieniu pojęcia „Pedagogika Miejsc Pamięci” i przybliżeniu symboliki Miejsc Pamięci, a następnie prezentując współczesną koncepcję nauczania o Holokauście w polskiej szkole. Cenne jest odwołanie się w tym miejscu także do działalności „Akcji Znak Pokuty – Służba dla Polaków”, która zaowocowała przyjazdami młodzieży do Miejsc Pamięci i bez której trudno zrozumieć ewolucję myślenia nad rolą edukacyjną tych Miejsc. Relacjonując z kolei przebieg poszczególnych reform programowych, jakie dokonywały się od końca lat 90. XX wieku w polskim systemie oświaty, mgr Zawadzka trafnie pokazała, jak zmienia się przestrzeń do poruszania tematyki o Zagładzie i jakich zabiegów dydaktycznych musi użyć nauczyciel, aby uczniowie mogli zrozumieć złożoność tej problematyki. Rozważania wokół edukacji o Holokauście w rozdziale I dopełnia prezentacja wyników badań na temat poziomu wiedzy uczniów na temat Zagłady. Zostały tu przedstawione i porównane wyniki badań przeprowadzonych w latach 60. i 70. XX wieku przez Państwowe Muzeum w Oświęcimiu, badań prof. Marka Kuci z Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1998-2000 i 2005 r. oraz prof. Ireneusza Krzemińskiego z Uniwersytetu Warszawskiego z 1992 i 2002 r. Inspirując się tymi badaniami Autorka przeprowadziła również badania własne wśród młodzieży jednego z opolskich liceów ogólnokształcących, porównując stan wiedzy uczniów na temat Zagłady w dwóch grupach: uczestników seminariów naukowych w Muzeum Auschwitz-Birkenau oraz wśród uczniów realizujących nową podstawę programową na poziomie liceum w 2019 r. Wnioski, jakie wypływają z tych ankiet mogą posłużyć do projektowania zarówno działań edukacyjnych w szkole, jak i w takich instytucjach jak MCEAH, ponieważ nie tylko pokazują, jak zmienia (poprawia) się wiedza uczniów, ale także czego nadal w niej brakuje i co wymaga uzupełnienia.

Drugi rozdział recenzowanej dysertacji został poświęcony działalności edukacyjnej Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau do roku 2005, czyli w okresie przed utworzeniem MCEAH. W tym historycznym kontekście mgr Magdalena Zawadzka opisała okoliczności powstania Muzeum i jego funkcjonowanie w pierwszych latach działalności, przedstawiła trudności z jakimi borykali się pracownicy Muzeum i stopniowe kształtowanie się koncepcji udostępniania tego Miejsca. Z punktu widzenia edukacji o Holokauście istotny był rok 1956, kiedy to utworzono w ówczesnym Państwowym Muzeum w Oświęcimiu Dział Naukowo-Oświatowy, a następnie rok 2000, w którym powstało nowoczesne Centrum Edukacji. W rozdziale tym Doktorantka szczegółowo przedstawiła zarówno rozwój strukturalny tej części

Muzeum, zmieniające się zadania powstałych jednostek odpowiedzialnych za edukację, jak i ich najważniejsze wydarzenia i sukcesy, w postaci konferencji naukowych i metodycznych, rozwijającej się współpracy międzynarodowej, działalności popularyzatorskiej, organizowaniu wystaw, projekcie Tempus, prowadzeniu studiów podyplomowych, e-learningu. Co warto podkreślić, w swoich rozważaniach nie zapomniała również o pracownikach tworzących te instytucje, decydujących o podejmowanych działaniach i realizujących je w praktyce. Udało się w ten sposób pokazać, jak stopniowo rodziła w tamtym okresie koncepcja działań edukacyjnych, znajdująca swoje urzeczywistnienie w misji późniejszego MCEAH.

Rozdział trzeci rozprawy przedstawia genezę powstania i funkcjonowania Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście, stanowiąc rodzaj połączenia pomiędzy obiema częściami pracy. Z jednej strony bowiem dopełnia rozważań zaprezentowanych w rozdziałach wcześniejszych, z drugiej natomiast jest podstawą do omówienia działalności tej instytucji, która jest przedmiotem dwóch kolejnych rozdziałów. Doktorantka wyczerpująco odniosła się do okoliczności powstania Centrum, przedstawiła jego misję i cele działania oraz wewnętrzną strukturę. Trafnie dostrzegła znaczenie wsparcia programowego, finansowego i logistycznego dla tej instytucji, dlatego swoimi rozważaniami objęła także Radę MCEAH, powołanie Fundacji Auschwitz-Birkenau oraz budowę nowej siedziby w budynku Starego Teatru.

Zasadnicza część ocenianej pracy doktorskiej zaprezentowana jest w rozdziale IV i V, które odnoszą się już typowo do przedmiotowej działalności MCEAH w latach 2005-2019. Tę wielowątkową przestrzeń mgr Zawadzka uporządkowała, dzieląc ją najpierw na dwa profile działalności: edukacyjną oraz wydawniczo-wystawienniczą, a następnie wyodrębniając w każdej z nich grupy działań i omawiając najważniejsze ich przykłady. W działalności edukacyjnej są to pobyty studyjne, projekty, konferencje i sesje tematyczne, e-learning oraz studia podyplomowe, natomiast w działalności wydawniczo-wystawienniczej omówiła wystawy, publikacje, wolontariat i praktyki oraz Nagrodę „Światło-Pamięci”. W tej obszernej relacji znalazły się szczegółowe opisy wraz przykładowymi programami, informacją o wysłuchanych wykładach i odwiedzanych miejscach, ale także niezwykle ciekawe fragmenty wypowiedzi uczestników tych działań i wyniki przeprowadzonych ankiet wśród nich. Są tu również liczne zestawienia tabelaryczne i wykazy (np. przeprowadzonych konferencji, lekcji internetowych, wystaw czasowych, wydanych publikacji, nagrodzonych wolontariuszy). Co warto podkreślić, nie jest to lakoniczna prezentacja tylko podstawowej faktografii, ale refleksyjne i analityczne omówienie każdej z form działalności MCEAH. Cennym uzupełnieniem tej części rozprawy jest tzw. narracja równoległa, którą Doktorantka prowadzi

w przypisach, umieszczając w nich biogramy opisywanych postaci, szczegółowe opisy wymienianych miejsc czy wydarzeń. Wprowadza także do tekstu głównego elementy wskazówek i porad dla nauczycieli, pragnących skorzystać z oferty edukacyjnej MCEAH lub planujących zajęcia z uczniami na temat Holokaustu. W tej części, podobnie jak we wcześniejszych rozdziałach, istotny jest wątek biograficzny. Doktorantka przywołuje konkretne osoby, które prowadzą dany projekt, odegrały szczególną rolę w projektowaniu danej oferty czy zostały nagrodzone za działalność na rzecz edukacji w Miejscach Pamięci.

Dociekania mgr Magdaleny Zawadzkiej nad działalnością Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokaucie podsumowuje zakończenie rozprawy. Znalazło się w nim miejsce nie tylko na ogólne wnioski, dotyczące miejsca i roli MCEAH w nurcie Pedagogiki Miejsc Pamięci, głównych odbiorców jego oferty czy najbardziej interesujących przedsięwzięć, ale także pewnych tendencji w nauczaniu o Holokaucie, związanych ze zmianą pokoleniową, postępem technologicznym i globalizacją. Doktorantka dostrzega ważne uwarunkowania, które w zależności od danego państwa, oddziałują na taki rodzaj nauczania i pokazuje nam, jak zmienia się wiedza uczniów na temat Zagłady oraz jakie wątki w niej zanikają. Na koniec, zwraca uwagę na możliwe obszary udoskonalenia działalności MCEAH w kolejnych latach. Te wnioski są wyważone i racjonalne, podbudowane analizą wykorzystanego materiału źródłowego i doświadczeniem zawodowym.

W końcowej części pracy znajduje się obszerna (licząca prawie 30 stron) bibliografia oraz Aneksy. Bibliografia została podzielona na źródła (w których umieszczono zasoby Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, zbiory prywatne Doktorantki, akty prawne i sprawozdania), następnie literaturę przedmiotu (w której znalazły się opracowania oraz artykuły naukowe i popularnonaukowe). Odrębną grupę materiałów stanowią broszury i foldery, teki i zeszyty edukacyjne, filmy oraz netografia. Ogólna klasyfikacja wykorzystanych materiałów i ich zapis bibliograficzny nie budzą zastrzeżeń. Można tylko dyskutować o zastosowanej kolejności, ponieważ broszury i foldery, teki i zeszyty edukacyjne oraz filmy w przypadku poruszanej problematyki stanowią rodzaj źródła informacji i mogłyby być umieszczone w części wykazu źródeł, a nie jako odrębne części bibliografii. Ciekawym uzupełnieniem pracy są także Aneksy, w których Doktorantka umieściła wzór ankiety wypełnianej przez uczniów liceum, liczne fotografie, wspólną rezolucję muzeów martyrologii z 1979 r., Deklarację sztokholmską, wzór ankiety wypełnianej przez pracowników MCEAH, wykaz darczyńców kapitału wieczystego Fundacji Auschwitz-Birkenau, program i wypowiedzi uczestników jednego z międzynarodowych projektów oraz wpis Piotra Cywińskiego (Dyrektora Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau) do Księgi Jubileuszowej Władysława

Bartoszewicza. Materiały te stanowią nie tylko element dokumentacji działalności MCEAH, ale mogą także pełnić rolę inspiracji w projektowaniu podobnych badań lub być wykorzystane w edukacji szkolnej.

Całość zaprezentowanych rozważań przez mgr Magdalenę Zawadzką oceniam bardzo pozytywnie. Otrzymaliśmy ciekawą pracę o wielu walorach dokumentacyjnych, badawczych i edukacyjnych, napisaną płynnie i w przystępnej formule. Stanowiącą ważny głos w badaniach nad edukacją współczesnej młodzieży nie tylko o Holokauście, ale także – jak wykazała Doktorantka – o akceptacji i tolerancji. Będzie ona z pewnością inspiracją także dla szerokiego grona nauczycieli i edukatorów, którzy będą chcieli kontynuować podobne badania i którzy szukają optymalnego sposobu na rozmowę ze swoimi uczniami o tematach trudnych, niosących ze sobą ból i cierpienie wielu ofiar, ich traumatyczne przeżycia i osobiste tragedie. Nie są to tematy łatwe, ale nie wolno nam ich unikać. Jestem przekonana, że praca mgr Zawadzkiej może stanowić konstruktywną odpowiedź, jak w takich sytuacjach twórczo wykorzystać ofertę proponowaną przez tego typu instytucje jak MCEAH.

Przywilejem recenzji jest też możliwość zwrócenia uwagi na kwestie dyskusyjne lub usterki, wymagające poprawy przed ewentualną publikacją. Choć recenzowana rozprawa doktorska została przygotowana bardzo starannie i – co rzadko się zdarza – nie wymaga istotnych zmian, pozwolę sobie podnieść kilka kwestii. Przede wszystkim poddaję pod rozważenie zamknięcie planu badawczego na roku 2019. Czas, który już minął od tamtej pory jest jednak nie taki mały i warto byłoby uzupełnić refleksję o kolejne lata. Nie chodzi tu bynajmniej o prowadzenie dalszych badań ankietowych, ale uwzględnienie jednak tych informacji, które w międzyczasie się pojawiły, jak np. powołanie w 2022 r. nowego składu Rady MCEAH, o którym Doktorantka pisze w czasie przyszłym (s. 130), a jednak mamy już rok 2023 i nowa Rada realizuje swoją kolejną kadencję. Czuję także pewien niedosyt informacji o liczbie uczestników przeprowadzonych badań, co nie jest oczywiście bezwzględnie konieczne przy podawaniu wartości procentowych, ale jednak daje nam pełniejszy obraz zwłaszcza przy porównaniu z badaniami z lat 60. prowadzonymi w grupie 500 tys. osób odwiedzających Muzeum. Zastanawiam się także, dlaczego w swoich rozważaniach mgr Zawadzka oparła się tylko na literaturze polskojęzycznej, choć odnosiła się do doświadczeń innych krajów i mogłaby sięgnąć do literatury przynajmniej anglojęzycznej. Zachęcam ponadto Doktorantkę do pokuszenia się o wyciągnięcie wniosków dotyczących także oceny dynamiki działalności MCEAH w latach 2005-2019, czy dostrzega ona jakąś stałą tendencję rozwojową czy są też etapy kiedy ten rozwój nieco spowalnia. Kilkanaście lat funkcjonowania Centrum nie jest być

może odpowiednio długim okresem do wydzielenia wielu etapów, ale z pewnością można taką dynamikę określić na podstawie zebranych danych i analiz choćby statystycznych.

Z drobnych usterek, zwracam uwagę na:

- zapis w przypisie 22, publikacja *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku* jest dziełem wielotomowym, przygotowanym pod redakcją naukową prof. Tadeusza Pilcha, natomiast wskazana w przypisie Urszula Śmietana była redaktorem prowadzącym tomu 4 tej publikacji,

- w źródle informacji do tabeli 1 warto byłoby podać także rok wydania cytowanego programu nauczania,

- pisownię w przypisach i w bibliografii tytułów czasopism i wydawnictw,

- zdecydowanie się na jedną konwencję zapisu tytułów prac zbiorowych (w cudzysłowie np. s. 44 czy kursywą s. 45),

- przyjęcie jednej konwencji zapisu tytułów ustaw, rozporządzeń i innych aktów prawnych (s. 297).

Przedstawione przeze mnie sugestie czy uwagi krytyczne w ogólnej ocenie recenzowanej rozprawy doktorskiej nie podważają jej istotnych osiągnięć. Po wskazanych uzupełnieniach z pewnością praca ta powinna się ukazać drukiem.

Konkluzja

Pani mgr Magdalena Zawadzka wpisała się w wieloletni nurt badań nad edukacją o Holokauście, podejmując niezwykle ważny problem oceny możliwości edukacyjnych proponowanych przez Międzynarodowe Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście z punktu widzenia uczniów, nauczycieli i edukatorów, a także oceny skuteczności tych działań i diagnozy stanu wiedzy młodzieży szkolnej na temat Zagłady. Prawidłowo i samodzielnie przeprowadziła obszerną kwerendę w literaturze przedmiotu i w zasobach źródłowych. Opracowała ciekawą koncepcję badań, łącząc analizy historyczne z badaniami edukacyjnymi. Dokonała gruntownego przeglądu wszystkich obszarów aktywności MCEAH w badanym okresie, ukazując je na tle rozległych rozważań nad temat Pedagogiki Miejsc Pamięci, koncepcji edukacji o Holokauście we współczesnej szkole i wieloletnich doświadczeń edukacyjnych Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau. Zaprezentowała nam w ten sposób oryginalną rozprawę, ukazującą wielowątkowy obraz działalności MCEAH jako nowoczesnego ośrodka edukacyjnego, realizującego trudną i wymagającą misję nauczania o Zagładzie. Praca ta z całą pewnością zasługuje na ukazanie się drukiem.

Uważam, że przedłożona do oceny dysertacja doktorska mgr. Magdaleny Zawadzkiej pt. *Działalność Międzynarodowego Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście w latach*

2005-2019 spełnia wymogi określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym.
Wnoszę o dopuszczenie mgr Magdaleny Zawadzkiej do dalszych etapów przewodu
doktorskiego.

Dante | Kowalczyk
- Slimak
S.M. K.